

Obcy czy swoi? Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po 1989 roku

Autorka podejmuje problem mniejszości narodowych i etnicznych we współczesnej Polsce. W artykule szczegółowo omawia ewolucję prawodawstwa polskiego, regulującego kwestie mniejszości, w aspekcie przemian ustrojowych, które nastąpiły po roku 1989. Podkreśla ona, że obecnie relacje między grupą dominującą a zamieszkującymi ten sam obszar mniejszościami wpływa pośrednio na poczucie bezpieczeństwa nie tylko mieszkańców danego kraju, ale także całego kontynentu europejskiego. Uporządkowanie przepisów prawnych rozwiązujących kwestie ich wzajemnej koegzystencji w ramach jednego organizmu państwowego jest zatem niezwykle istotne, gdyż służy niwelowaniu ewentualnych sporów.

Aktualna sytuacja polityczna, tj. wzrost napięcia międzynarodowego wywołanego coraz częstszymi zamachami terrorystycznymi oraz związane z tym obawy wielu społeczeństw europejskich, powoduje, że polityka wewnętrzna tych państw w stosunku do zamieszkujących je mniejszości stała się w ostatnim czasie sprawą niezwykle newralgiczną. Relacje między grupą dominującą a zamieszkującymi ten sam obszar mniejszościami wpływa pośrednio na poczucie bezpieczeństwa nie tylko mieszkańców danego kraju, ale także całego kontynentu europejskiego. Uporządkowanie przepisów prawnych rozwiązujących kwestie ich wzajemnej koegzystencji w ramach jednego organizmu państwowego służy zatem niwelowaniu ewentualnych sporów. Stąd też w ostatnim czasie tak duże zainteresowanie problematyką mniejszości, jej praw i zakresu swobód oraz odmienności kulturowych, jakie występują w krajach europejskich wśród politologów, socjologów czy dziennikarzy¹.

Tłumiona po 1945 roku aktywność wszelkich grup społecznych, lekceważenie lub ignorowanie ich potrzeb i aspiracji oraz próba homogenizacji całego społeczeństwa polskiego skutecznie uniemożliwiały jakąkolwiek ich działalność. Ówczesne władze pozwalały w pewnych okresach na funkcjonowanie wybranym organizacjom społecznym, jednakże działalność ta była zawsze przedmiotem ich szczególnego zainteresowania i z założenia służyć miała określonym interesom władz².

Sytuacja polityczna początku lat 90. dała zatem impuls do śmielszego manifestowania wszelkiego rodzaju podmiotowości narodowej tych grup oraz ujawniła konieczność uregulowania prawno-instytucjonalnych warunków ich działania. Oczywiście zmia-

¹ K. Benda-Beckman, M. Verkuyten, *Nationalism, ethnicity and cultural identity In Europe*, Urecht 1995 oraz *Kultura ma znaczenie*, pod red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, Poznań 2003.

² E. Mironowicz, *Polityka narodościowa PRL*, Białystok 2000.

na ta nie była natychmiastowa i do dziś spotkać się możemy z próbami marginalizacji i dyskryminacji roli mniejszości w życiu politycznym i społecznym³. Polska bowiem nadal uchodzi za kraj jednorodny etnicznie, narodowościowo i religijnie, spis z 2002 roku pokazał zaś, że zaledwie 3% ogółu obywateli przyznaje się do obcego pochodzenia⁴. Niemniej według raportów i opinii środowisk mniejszościowych rzeczywista liczba mniejszości jest nieznacznie większa. Wynika to głównie z faktu, że część osób świadomie nie przyznała się do swego rzeczywistego pochodzenia, czyniąc to z rozmaitych względów, część zaś w ogóle nie była o to pytana, ponieważ ankietę sam uzupełnił tę rubrykę opierając się na deklarowanym obywatelstwie⁵.

Najważniejszą zmianą po 1989 roku była już sama możliwość rejestrowania różnego typu organizacji i reprezentacji wielu środowisk mniejszościowych. Pozwalało to bowiem na częściowe choćby zaspokojenie ich potrzeb, których nie były w stanie realizować istniejące do tej pory (często marionetkowe) instytucje czy organizacje. W wielu zaś przypadkach takie w ogóle nie istniały.

„W przypadku mniejszości narodowych i etnicznych nastąpiło przede wszystkim przełamanie sztywnego schematu, który zakładała, iż każda mniejszość może być reprezentowana przez jedno towarzystwo społeczno-kulturalne”⁶.

Do dziś sposób działania oraz liczba organizacji, stowarzyszeń i towarzystw reprezentujących określone skupiska mniejszości wzbudzają wiele kontrowersji wśród ich członków. Przykładem może tu być spór pomiędzy gminami żydowskimi w Gdańsku czy kontrowersje środowisk muzułmańskich co do ilości oraz zasad funkcjonowania ogólnopolskich związków skupiających wyznawców islamu⁷.

Wraz z transformacją ustrojową zmieniło się podejście nowych władz do polityki wewnętrznej państwa, a tym samym do zagadnienia znajdujących się na terytorium Polski mniejszości. Po raz pierwszy uznano oficjalnie istnienie wielu organizacji i towarzystw mniejszościowych oraz pozwolono na swobodną dyskusję na temat ich sytuacji politycznej, kulturalnej, religijnej i prawnej w Polsce.

Jednym z najbardziej znamienitych działań było przyporządkowanie kwestii mniejszościowych Ministerstwu Kultury i Sztuki, a nie jak do tej pory Ministerstwu Spraw Wewnętrznych⁸. Był to wyraźny symbol odmiennego nastawienia państwa do powyższych zagadnień oraz postrzegania tego problemu przez władze. Różnego rodzaju organizacje miały większą niż dotychczas możliwość skorzystania z pomocy finansowej państwa, zarówno na szczeblu ministerialnym, tj. tworzenie klas z, w których nauczano języka mniejszości, organizowa-

³ Świadczy o tym choćby długość prac nad ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych, prace nad nią zakończone zostały dopiero w 2005 roku.

⁴ Wyniki spisu powszechnego w 2002 r.

⁵ Są to częste skargi ankietowanych przeze mnie osób – niezależnie od wielu, wykształcenia czy narodowości. Zwracali oni również uwagę, że ankietery odmawiali czasem poprawienia wpisanej przez siebie samowolnie narodowości ankietowanych osób. Częstotliwość pojawiania się tego typu informacji w rozmowach pozwala mi podejrzewać, że skala tego zjawiska nie mieści się w granicy błędu statystycznego.

⁶ H. Bojar, *Mniejszości społeczne na polskiej scenie publicznej lat dziewięćdziesiątych: między kulturą a polityką* [w:] *U progu wielokulturowości*, Warszawa 1997, s. 157–158.

⁷ D. Koźlanko, *Dokąd zmierza polski islam?*, „Ozon” nr 16 z 4–10.08.2005, s. 7–9.

⁸ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 288.

nie festiwalu kultury itp., oraz na szczeblu administracji lokalnej, tj. pomoc w załatwianiu miejsc spotkań członków mniejszości, remonty dawnych miejsc kultu itp.

W 1989 roku podpisana została ustawa gwarantująca wolność sumienia i wyznania⁹. Była to jedna z trzech ustaw¹⁰, które gwarantowały dialog i współpracę organów państwa ze związkami wyznaniowymi oraz przyznawały suwerenność działań tym organizacjom. Było to szczególnie istotne w pierwszej połowie lat 90., kiedy obowiązywało jeszcze wiele przepisów powstałych w okresie PRL¹¹.

Ustawa ta określała również tryb powstawania nowych związków wyznaniowych, które do tej pory działały zwykle jedynie jako stowarzyszenia na podstawie prawa o stowarzyszeniach z 1949 roku. Wśród nich znalazły się m.in.: Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, czy organizacje zrzeszające Muzułmanów np. stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej i Stowarzyszenie Braci Muzułmańskich¹².

Poza Kościołem Katolickim uregulowane zostały również stosunki państwa z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym¹³, Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego¹⁴ i Kościołem Ewangelicko-Reformowanym¹⁵.

Osobną sprawą jest wielokierunkowa działalność istniejących po wojnie organizacji, reprezentujących określone mniejszości narodowe i etniczne. Jednak wszelka aktywność tych organizacji sprowadzała się głównie do prób realizacji gwarancji prawnych dotyczących wspólnych dla wszystkich mniejszości list priorytetowych postulatów. Zalicza się do nich przede wszystkim konieczność zapewnienia instytucjonalnych i prawnych gwarancji ochrony tożsamości i odrębności kulturowej. Polegać to miałyby na zapewnieniu im prawa do:

- organizacji szkolnictwa z ich językiem ojczystym;
- wydawania własnej prasy;
- prowadzenia własnych audycji radiowych i telewizyjnych;
- rozwijania działalności kulturalnej, artystycznej (w postaci tworzenia centrów kultury, muzeów czy choćby zespołów artystycznych).

Ich uwieńczeniem byłoby, oczywiście w tym wypadku, prawo do działalności różnorodnych stowarzyszeń mniejszościowych oraz wsparcie organizacyjne i finansowe ze strony państwa. W latach PRL powyższe prawa respektowane były w różny sposób w określonym zakresie i tylko w stosunku do akceptowanych przez ówczesne władze instytucji i organizacji. Transformacja ustrojowa w Polsce, oraz związana z nią demokratyzacja życia politycznego, gospodarczego i społecznego, po raz pierwszy po 1945 roku, sprzyjała swobodnej działalności tego typu stowarzyszeń. Pozwoliła również na ujawnienie się części nieformal-

⁹ Ustawa z 17.05.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. nr 29, poz. 155, zm. 1990; nr 51, poz. 297; nr 55, poz. 321; nr 86, poz. 504.

¹⁰ Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego (Dz. U. nr 29, poz. 154, zm. 1990 r., nr 51, poz. 281; nr 55, poz. 321, nr 86, poz. 504 z 1991r.; nr 107, poz. 459 z 1993 r.; nr 7, poz. 34 wraz z aktami wykonawczymi) oraz ustawa o ubezpieczeniu społecznym duchownych (Dz. U. nr 29, poz. 156).

¹¹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995.

¹² *Ibidem*, s. 240–242.

¹³ Ustawa z 4.07.1991 r. (Dz. U. nr 66, poz. 287).

¹⁴ Ustawa z 13.05.1994 r. (Dz.U. nr 73, poz.323).

¹⁵ Ustawa z 13.05.1994 r. (Dz.U. nr 73, poz. 324).

nie funkcjonujących środowisk mniejszościowych nieuznawanych wcześniej przez komunistyczne władze.

Warto zwrócić przy tym uwagę na wzrost aktywności politycznej wybranych grup narodowych w ciągu ostatnich szesnastu lat. Mimo manifestowania swej odrębności nadal jej przedstawiciele czuli się pełnoprawnymi obywatelami, a to z kolei pozwalało im na sprawne działania polityczne¹⁶. Polskie prawo zapewnia im różnorakie przywileje, np.: w postaci obniżonego progu wyborczego do Sejmu. Korzystały z nich do tej pory jedynie mniejszości niemiecka i białoruska¹⁷. Ostatnio szczególną aktywność polityczną demonstruje społeczność kaszubska¹⁸. W tym samym czasie inne mniejszości nie tylko takiej aktywności nie przejawiały, ale niemal całkowicie się od niej odcinały (np. Żydzi). Postawy te często wynikają z historycznego bagażu, jakim obciążone są mniejszości, oraz ich rozmaitego rodowodu. „Niektóre z nich, jak Żydzi czy Romowie, przybyli tu z własnej woli. Inni – jak Niemcy – w różnym stopniu zachowują świadomość pochodzenia z zewnątrz, w wielu sytuacjach akcentują, że są po prostu u siebie, a zmieniły się jedynie granice. Jeszcze inni – jak Litwini, Białorusini czy Ukraińcy – stanowią relikwiel wielonarodowej Rzeczypospolitej. Jeśli obecność Żydów, Niemców czy Ormian sięga czasów średniowiecza, to Grecy znaleźli się w Polsce dopiero w połowie XX wieku”¹⁹. Te historyczne uwarunkowania kształtowały także opinie Polaków o tych grupach.

Wszystko zaś razem wpływało i wpływa na tempo procesów umożliwiających legislacyjne unormowanie sytuacji prawnej mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce.

O ile po 1945 roku polityka względem mniejszości dyktowana była głównie przez środowiska rządzące i wynikała z wielu zależności Polski od polityki ZSRR, o tyle po 1989 roku zamiany polskiego ustawodawstwa skorelowane były ze zmianą standardów ochrony praw tych grup w innych państwach europejskich. Podobnie jak w innych krajach ta polityka oprzeć się musiała na wytycznych wprowadzonych przez konkretne przepisy i deklaracje pojawiające się w ustawodawstwie międzynarodowym. Polska zobowiązana była uwzględniać przedstawione w Akcie Końcowym KBWE z 1975 r. prawa mniejszości narodowych oraz regulacje prawne wydane przez organizacje międzynarodowe od 1989 roku. Dokument Wiedeński z 19.01.1989 roku wręcz zobowiązuje państwa do sprzyjania aspiracjom i interesom mniejszości, a także do ochrony i szacunku dla ich tożsamości.

Wydany podczas konferencji w Kopenhadze (05.06–29.07.1990 r.) dokument końcowy szczegółowo wlicza prawa mniejszości narodowych (tj. prawo i ochrona rozwoju ich etnicznej, kulturowej, językowej oraz religijnej tożsamości, używania języka narodowego, tworzenia własnych instytucji, organizacji wyznania i praktyk religijnych oraz uczestni-

¹⁶ Przykładem może tu być Niemieckie Stowarzyszenie Demokratyczne, którego elektorat stanowiła wyłącznie silna politycznie mniejszość niemiecka na Śląsku, czy fakt zasiadania w Sejmie kontraktowym, po wyborach w 1989 roku przedstawiciela mniejszości ukraińskiej Włodzimierza Mokrego, za: I. Hałagida, *Ukraińcy na Zachodnich i Północnych Ziemiach Polskich 1947–1957*, s.131.

¹⁷ *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator sejmowy*, pod red. L.M. Nijakowskiego i S. Łodzińskiego, Warszawa 2003, s. 131.

¹⁸ W myśl aktualnie obowiązujących przepisów prawnych, tj. ustawy z 6.01.2005 r. O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r. nr. 17, poz. 141), Kaszubi nie stanowią mniejszości, a jedynie język kaszubski uznanawany jest za język regionalny. Niemniej w powszechnej opinii funkcjonują oni jako osobna grupa o charakterze mniejszościowym.

¹⁹ *Mniejszości narodowe w Polsce*, pod red. Z. Kurcza, Wrocław 1997, s. 10.

ctwa w życiu publicznym)²⁰. W lutym 1992 roku na Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ zatwierdzono projekt katalogu praw mniejszości narodowych²¹, który zasadniczo nie różni się od wymienionych wyżej praw. Jednakże prestiż ONZ podniósł ich rangę²².

Uzupełnieniem i rozwinięciem omawianych praw jest Deklaracja Szczytu Helsińskiego wydana 9.07.1999 roku. Zwraca ona uwagę na konieczność udziału mniejszości w procesach decyzyjnych praw ich dotyczących poprzez udział w pracach organów ustawodawczych oraz partii politycznych. Ponadto zobowiązano państwa do powstrzymania się od przesiedleń lub prób ich dokonywania w zamiarze zmiany struktury etnicznej ludności na danym obszarze. Postanowiono również powołać Urząd Wysokiego Komisarza KBWE ds. Mniejszości Narodowych²³. Rezultatem takich decyzji było przyjęcie 10.11.1994 roku Konwencji o Ochronie Mniejszości Narodowych, która uszczegóławia ich podstawowe prawa i wolności.

Jeśli chodzi o współczesne ustawodawstwo polskie, to prawa mniejszości narodowych i etnicznych ujęte są w Konstytucji RP. Artykuł 35. Ustawy zasadniczej zapewnia wolności obywatelskie oraz prawo do kultywowania odrębnej tradycji i zachowania własnej tożsamości oraz prawo do tworzenia instytucji edukacyjnych, kulturowych i religijnych. Jeżeli zaś chodzi o kwestię poszanowania praw językowych: „W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych”²⁴. Zapisy zawarte w najwyższym akcie prawnym państwa w sposób optymalny zabezpieczają prawa mniejszości w naszym kraju. Szczegółowe problemy grup mniejszościowych rozwiązuje się zwyczajowo za pomocą niższych rangą aktów prawnych. Szczególną wagę przywiązuje się do kwestii językowych związanych z ochroną języków mniejszości narodowych.

15.10.2001 r. ukazało się oświadczenie rządowe w sprawie mocy obowiązującej Konwencji ramowej mniejszości narodowych, sporządzonej w Strasburgu 1.01.1995 r.²⁵ W myśl jego postanowień Konwencja ramowa weszła w życie dopiero 1.04. 2001 r. Nadal jednak nie konkretyzowała ona definicji mniejszości. Na jej bazie jednak polskie władze uznały, iż za mniejszość narodową „rozumie mniejszości narodowe zamieszkałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, których członkowie są obywatelami Polski”²⁶

W 2002 roku wydane zostało rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji²⁷ regulujące funkcjonowanie tekstów w językach innych niż polski. Dotyczyło ono głównie terenów, na których występują zwarte środowiska mniejszości narodowych lub grup etnicznych, a także stref nadgranicznych. Przepisy tego rozporządzenia poruszały przede wszystkim kwestie funkcjonowania nazw własnych (w tym imion i nazwisk

²⁰ Opracowany został na powstałym w czasie konferencji i podpisanym 29.06.1990 r. tzw. Dokumentem kopenhaskim. *Informator sejmowy, op. cit.*, s. 86–89.

²¹ Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych przyjęta przez ONZ 18.12.1992 r.

²² J. Sozański, *Ochrona mniejszości w systemie uniwersalnym, europejskim i wspólnotowym*, Warszawa 2002, s. 296.

²³ www.Osceprag.cz/inst./hcmm/hcmm1.htm.

²⁴ Art. 27 Konstytucji RP.

²⁵ Dz.U. Dz 2002 r., nr 22, poz.209 i poz. 210.

²⁶ Oświadczenie rządowe z 15.10.2001 r., deklaracja interpretacyjna do Konwencji ramowej z 1.01.1995 r.

²⁷ Rozporządzenie z dn.18.03.2002, Dz. U. 2002 m. 37 poz. 349.

oraz nazw miejscowości) oraz możliwości posługiwania się językiem tych grup w urzędach państwowych²⁸.

Ustawa regulująca zagadnienia związane z funkcjonowaniem mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce opracowana została dopiero w 2005 roku²⁹. Wszystkie dotychczasowe akty prawne oraz deklaracje poruszające ten problem odnosiły się raczej do sprawy praw i wolności obywatelskich, traktując członków mniejszości jak zwykłych obywateli. Po raz pierwszy w ustawie sprecyzowane zostało pojęcie mniejszości narodowej i etnicznej oraz podano konkretne warunki, jakie grupa, nazywana mniejszością, winna spełniać³⁰. W myśl art. 2 za mniejszości narodowe w Polsce uznaje się mniejszości: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską rosyjską, słowacką, ukraińską i żydowską, a za mniejszości etniczne: karaibską, lemńską, morską i tatarską. Kryterium, które wzbudza stosunkowo najwięcej kontrowersji, jest warunek, aby „jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polski od co najmniej 100 lat”. W ten bowiem sposób pojęcie mniejszości nie obejmuje takich grup jak np.: Grecy i Macedończycy, Turcy czy Wietnamczycy, którzy stanowią spore, jak na warunki polskie, zbiorowości narodowe. Art. 4 podkreśla również swobodę obywateli w określeniu swej przynależności do mniejszości, w następnym artykule wyraźnie zabrania się prowadzenia jakichkolwiek działań prowadzących do przymusowej asymilacji tych osób oraz zmian proporcji na obszarach zamieszkałych przez te grupy³¹.

Rozdział 2. Ustawy w całości dotyczy zagadnień związanych z używaniem przez mniejszości ich języków. Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż na podstawie wspomnianych już wcześniej przepisów prawa międzynarodowego (Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszości) zdefiniowane zostało pojęcie języka regionalnego w Polsce. Jedynym, który spełnia określone w ustawie warunki, jest język kaszubski³².

W Polsce, oprócz wspomnianej wyżej Ustawy, istnieją także szczegółowe przepisy regulujące dostęp do oświaty w języku mniejszości³³, a także działalności politycznej i społecznej³⁴, o czym była już mowa w niniejszym rozdziale.

Nie mniej ważną grupę dokumentów stanowią akty prawne odnoszące się do statusu cudzoziemców³⁵ przebywających na terytorium RP. Możemy podzielić je na dwie kategorie: odnoszące się do tych obywateli innych państw, którzy tylko przebywają tu czasowo, oraz tych, którzy chcieliby osiedlić się na stałe³⁶. W myśl obowiązujących aktualnie regulacji prawnych nie są oni zaliczani do mniejszości, choć zdarza się, iż przebywają w Polsce

²⁸ *Informator Sejmowy, op. cit.*, s. 132–137.

²⁹ Ustawa z 6.01.2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym (Dz.U. Dz 2005 r., nr 17, poz. 141).

³⁰ Ustawa z 6.01.2005 r., art. 2.

³¹ Jest to potwierdzenie postanowień zawartych w myśl założeń Deklaracji Szczytu Helsińskiego z 9.07.1999 r.

³² *Ibidem*, rozdz. 4, art. 19.

³³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 3.06.1992 r., (Dz.U. 1992 nr 48, poz. 219)

³⁴ Ustawa z 5.07.1990 r. – Prawo o zgromadzeniach (Dz.U. Nr 51, poz. 297),

Ustawa z 7.04.1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. Nr 20, poz. 104 z późn. zm.),

Ustawa z 28.07.1990 r. o partiach politycznych (Dz.U. Nr 54, poz. 312).

³⁵ Pojęcie cudzoziemcy odnosi się zarówno do osób legitymujących się obywatelstwem innego kraju, jak i apatrydów.

³⁶ Przykładem takich aktów prawnych mogą być: Ustawa z 13.06.2003 r. o cudzoziemcach (Dz.U. Nr 128, poz. 1175) oraz Ustawa z 13.06.2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP (Dz.U. Nr 128, poz.

od urodzenia do śmierci. Uzyskanie obywatelstwa polskiego również nie gwarantuje im nabycia praw zarezerwowanych dla mniejszości. Jest to o tyle kłopotliwe, iż wraz ze wzrostem tzw. migracji zarobkowej³⁷ osoby te tworzą często dość liczne skupiska, które nie zawsze z biegiem czasu asymilują się z lokalną społecznością. W Gdyni przykładem takich skupisk są np. Wietnamczycy.

Osobną kwestię stanowią regulacje prawne dotyczące mniejszości religijnych w Polsce. Trudności wynikają tu z kilku zasadniczych powodów. Pierwszym z nich jest problem z rozdzieleniem kwestii etniczności i przynależności do mniejszości religijnej. Zwykle bowiem osoby, które mają inne wyznanie niż katolickie, są jednocześnie przedstawicielami określonej grupy etnicznej lub narodowej, a ich religia poniekąd warunkuje ich tożsamość. Kolejnym powodem jest brak szczególnego wyróżnienia praw mniejszości religijnych w ustawodawstwie międzynarodowym, które dawałoby podstawę i wzór dla tworzenia podobnych aktów prawnych w Polsce³⁸. Innym czynnikiem utrudniającym ustawodawcy prace legislacyjne w tym zakresie jest postępująca laicyzacja państwa, a zatem traktowanie kwestii religijnych jako prywatnej sfery życia obywateli. Państwo unika zatem regulacji wprost odnoszących się do kwestii religijnych zastępując je prawnymi gwarancjami dotyczącymi swobody przekonań. Obowiązujące prawo nie precyzuje również pojęcia „mniejszość religijnej”, mówiąc jedynie o „kościółach” i „związkach wyznaniowych”. To one również w świetle prawa są jego podmiotem poprzez fakt posiadania osobowości prawnej³⁹.

Aktem o najwyższej randze prawnej, w którym mowa o wolności sumienia i wyznania, jest art. 25 Konstytucji RP. Jego uzupełnienie stanowią osobne porozumienia pomiędzy Polska a poszczególnymi kościołami i związkami wyznaniowymi. Ustawy dotyczące wszystkich związków wyznaniowych na terenie RP oraz źródła prawa zawarte są w umowach międzynarodowych.

W Polsce obywatele o innym wyznaniu niż katolickie, na mocy Ustawy o gwarancji wolności sumienia i wyznania⁴⁰, mają prawo do zwolnienia z pracy i nauki w czasie swoich dni świątecznych, które nie są dniami ustawowo wolnymi. Nie dotyczy to dni świątecznych przypadających co tydzień. Ponadto ustawa ta chroni prawo do wolności wyznania osób pełniących służbę wojskową poprzez możliwość tworzenia ordynariatów polowych.

Współczesny system polityczny RP wpłynął również na konieczność powołania instytucji państwowych różnych szczebli, zajmujących się sprawami mniejszości. Na szczeblu ogólnokrajowym funkcje takie sprawują Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Sejmie oraz powoływane komisje nadzwyczajne. Ponadto odpowiednie resorty rządowe (np. Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Ministerstwo Kultury czy Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji) w ramach swych struktur powołują komórki od-

1176). Obie ustawy odnoszą się zarówno do kwestii związanych z tymczasowym, jak i stałym pobytem na terenie Polski cudzoziemców.

³⁷ *Między piekłem a rajem. Problemy adaptacji kulturowej uchodźców i imigrantów w Polsce*, pod red. M. Ząbka, Warszawa 2002.

³⁸ Istnieje „prawo wyznaniowe” danego kraju, ale jest ono charakterystyczne dla danego kręgu cywilizacyjnego i zwykle zdominowane przez wpływ religii przeważającej na danym terenie. Punktem odniesienia zaś dla istniejących aktów o charakterze ogólnym jest raczej katalog podstawowych praw i wolności człowieka oraz ustawy zapobiegające wszelkiego rodzaju dyskryminacji. Patrz. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995.

³⁹ *Ibidem*, s. 7–13.

⁴⁰ Ustawa z 17.05.1989 r. (Dz. U. 2000 nr 26, poz. 319).

powiedzialne za opracowywanie zagadnień związanych z funkcjonowaniem mniejszości. W ramach administracji rządowej od 6 lutego 2002 roku istnieje Zespół do Spraw Mniejszości Narodowych o charakterze opiniodawczo-doradczym⁴¹. Do jego głównych zadań należą: opracowywanie działań ułatwiających Radzie Ministrów prowadzenie odpowiedniej i spójnej polityki wobec mniejszości w Polsce, koordynacja działań poszczególnych organów administracji rządowej, przygotowywanie projektów prawnych dotyczących problemów mniejszości, popularyzacja wiedzy o mniejszościach zamieszkujących tereny Polski, m.in. poprzez pomoc w inicjowaniu badań naukowych w tym zakresie.

Na poziomie administracji wojewódzkiej prawo polskie pozwala na powołanie pełnomocników wojewodów do spraw mniejszości narodowych⁴². O ile pierwotnie zakładano, że stanowiska takie tworzone będą głównie na tych obszarach, na których mniejszości są dość licznie reprezentowane (w tym również woj. pomorskie), o tyle obecnie we wszystkich urzędach wojewódzkich w kraju działają pełnomocnicy ds. mniejszości etnicznych lub narodowych⁴³.

Innymi instytucjami wspierającymi państwo w realizacji problemów związanych z istnieniem i funkcjonowaniem mniejszości narodowych i etnicznych są rzecznicy Praw Obywatelskich i Praw Dziecka, Kuratoria Oświaty czy różnego rodzaju organizacje pozarządowe, monitorujące sytuacje mniejszości oraz wpływające na opinię publiczną. Do najbardziej znanych organizacji tego typu należą: Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Amnesty International oraz organizacje lokalne tworzone przez same grupy mniejszościowe.

Rozwój zainteresowania tematyką mniejszości oraz procesem asymilacji jest oczywiście również efektem przeobrażeń, jakie dokonały się na arenie politycznej XX wieku. Konsekwencją pojawienia się tej tematyki w polu zainteresowań wielu naukowców i liderów ruchów społecznych były i nadal są zmiany w ustawodawstwie międzynarodowym i wewnętrznym wielu państw. Również kwestia ochrony języków mniejszości na świecie przestała być tematem, jakim zajmowali się jedynie językoznawcy, ale ich rola w kształtowaniu się wielu zachowań społecznych doceniona została także przez socjologów, psychologów czy politologów. Wiedza o języku stała się zaś niezbędna do prowadzenia analizy procesów społecznych, jakim ulegają nieustannie współczesne społeczeństwa.

Od początku lat 90. istnieje, a nawet w niewielkim stopniu rozwija się prasa wydawana przez środowiska mniejszościowe. Część tych tytułów ukazywała się jeszcze w latach Polski Ludowej, teraz jednak zmieniono ich formułę poprzez rozszerzenie publikowanej tematyki oraz zwiększenie nakładu. Do najpopularniejszych tytułów należą: „Aušra – Lenkijos Lietuviu Leidinys” – dwutygodnik Stowarzyszenia Litwinów w Polsce, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, „Dos Jidyse Wort – Słowo Żydowskie” oraz „Midrasz”, „Rocznik Tatarów Polskich”, czy „Schlesische Wochenblatt”.

Ukazuje się także wiele biuletynów, almanachów, czasopism, a nawet wkładek do innych wydań prasowych o charakterze lokalnym i bardzo niskim nakładzie, kierowanych do wąskich grup odbiorców⁴⁴.

⁴¹ Opracowane na podstawie informacji przekazanych przez pracowników wydziału.

⁴² Ustawa z 5.06.1998 r. o administracji rządowej w województwie (Dz. U. 2001 nr 80, poz. 872, z późniejszymi zmianami).

⁴³ Na podstawie informacji publikowanych na oficjalnych stronach internetowych urzędów wojewódzkich.

⁴⁴ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 321–323.

Demokratyzacja życia społecznego, pojawiające się problemy ekonomiczne i radykalizm wielu środowisk politycznych w Polsce wpłynęły także na ujawnienie się dawnych i nowych antagonizmów na tle narodowym i etnicznym. Odżywianie przed- i powojennych stereotypów jest często efektem frustracji części polskich środowisk, które nie radząc sobie z adaptacją do nowej rzeczywistości, winą obarczają coraz aktywniej działające środowiska mniejszości. Nastroje te bywają, niestety, wykorzystywane również przez niektórych polityków. Nakładające się na siebie wieloletni brak edukacji na temat odmienności kulturowych oraz ignorowanie lub posługiwanie się przez ponad pięćdziesiąt lat fragmentarycznie faktami dotyczącymi tego aspektu polskiej historii ułatwiają manipulowanie częścią opinii publicznej. W ciągu ostatnich piętnastu lat dochodziło do różnego rodzaju konfliktów o podłożu narodowościowym i etnicznym, np. wystąpienia antycygańskie, publikacje o charakterze antyżydowskim, nadal trwający spór o słuszność wysiedleń Niemców z Pomorza czy zaostające się po atakach z 2001 roku wystąpienia antymuzułmańskie.

Z drugiej strony, w tym samym czasie pojawiło się wiele cennych inicjatyw, zbliżających te nieznanne dotąd środowiska oraz propagujące wiedzę o ich zwyczajach i tradycjach, np. Festiwal Kultury Ukraińskiej w Gdańsku, Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, rozmaite wystawy czy pojawianie się przedmiotów związanych z wielokulturowością naszego kraju na wielu wydziałach polskich uczelni wyższych.

Nie będzie chyba truizmem podkreślenie prawdziwości często ostatnio powtarzane, twierdzenia, że wiedza na temat żyjących na jednym obszarze społeczności, ich odmienności kulturowych, religijnych i językowych, zapobiega pojawianiu się między nimi antagonizmów.

Nic bowiem tak nie podsycy strachu oraz nie wywołuje agresji, jak nieznajomość problemu, który często dla uproszczenia ukazywany jest w sposób zupełnie odmienny od jego rzeczywistej rangi i skali występowania.

Regulacje prawne są zatem narzędziem tak polityki wewnętrznej wielu państw, jak i instrumentem polityki międzynarodowej. Znaczenie ich zdaje się wzrastać w ostatnim czasie. Nie tylko bowiem normalizują relacje pomiędzy przedstawicielami mniejszości i grupą dominującą w danym kraju, ale również wpływają na wzajemne poznanie się. Co za tym idzie, ułatwiają kontakty na wszystkich niemal stopniach struktury społecznej. Te zaś pozwalają na prowadzenie spójnej i gwarantującej bezpieczeństwo polityki poszczególnych państw europejskich.